

PONTUS BRAUNERHJELM
OLLE DJERF
HÅKAN FRISÉN
HENRY OHLSSON

Krisstämpeln på det svenska avtalssystemet – en överdrift

Det behövs samordning och normer i lönebildningen. Om detta är de flesta eniga. Frågan är hur normerna ska sättas och av vem. Framför allt har den rådande ordningen med industrin som normsättare ifrågasatts, bl a av Lars Calmfors i Ekonomisk Debatt. I stället hävdas att tjänstebranscherna bör få ett större inflytande. Vi anser att det finns stora risker att byta en regim som fungerat. Argumenten för en förändring måste nyanseras på väsentliga punkter. Parterna inom industrin har erfarenhet av normsättning, har vana vid internationell exponering och har ett samarbetsavtal. Motsvarande finns inte i tjänstenäringarna.

Författarpresentationer

Författarna utgör tillsammans Industrins Ekonomiska Råd som är en rådgivande grupp av oberoende ekonomer som har utsetts av parterna inom industrin.

PONTUS BRAUNERHJELM innehar Leif Lundblads donationsprofessor i internationellt företagande vid KTH. pontusb@infra.kth.se

OLLE DJERF arbetar som konsult och var tidigare chefekonom på Nordea. olle.djerf@swipnet.se

HÅKAN FRISÉN är chef för Ekonomisk Analys på SEB. hakan.frisen@seb.se

HENRY OHLSSON är professor i nationalekonomi vid Uppsala universitet. henry.ohlsson@nek.uu.se

Efter den senaste lönerörelsen har industrins lönenormerande roll ifrågasatts från flera håll. Exempelvis diskuterar Calmfors (2008) om den svenska avtalsmodellen återigen befinner sig i kris efter att ha fungerat relativt väl under senare år. Slutsatsen är att industrins lönenormerande roll förmodligen inte är den mest lämpliga, i stället bör tjänstesektorerna få ett större inflytande över normbildningen om en fungerande samordning ska kunna upprätthållas. Bristerna i den nuvarande ordningen visar sig i höga löneökningar i de senaste avtalen, en bristande anpassning till enskilda branschers förhållanden samt en bristande lönespridning inom avtalsområden.

Huvudargumenten för att gå ifrån dagens samordningsmodell med industrin som ensam normsättare är enligt Calmfors följande: För det första har fördelarna med det nuvarande avtalssystemet överskattats. Avtalsförhandlingarna har haft ”tur” med en snabbare produktivitetsutveckling än vad någon av aktörerna förväntat sig. För det andra växer tjänstesektorerna medan industrin krymper obönhörligt och det är lättare att få legitimitet som normsättare ju större sektorn är. För det tredje hävdas att tjänstesektorerna är känsligare för högre arbetskostnader, bl a därför att arbetskostnadsandelarna är högre än i industrin. För det fjärde skulle konsekvenserna av för höga löneökningar vara mer förutsägbara för hemmamarknadssektorer än för den utlandskonkurrerande industrin med den nuvarande penningpolitiska regimen baserad på inflationsmål och rörlig växelkurs.

Med hänvisning till det senare tonas också betydelsen av internationell konkurrensutsatthet för lönenormeringen ned. Det är dock inte helt uttalat hur långt man vill gå i detta avseende. Helt korrekt påpekas att även betydande delar av den privata tjänstesektorn numera är internationellt konkurrensutsatta. Detta används som ett argument för det som framstår som huvudförslaget; förändra dagens system så att tjänstesektorerna ges större inflytande över normsättningen.

I denna artikel granskar vi argumenten för att förändra dagens avtalssystem. Syftet är att ge en mer nyanserad och rättvisande bild av den komplexa verklighet som präglar avtalsförhandlingar, lönebildning och ekonomisk politik. Vår framställning bygger på den rapport som Industrins Ekonomiska Råd (IER) publicerade i februari 2008 (IER, 2008).

Vår övergripande slutsats är att det finns stora risker med att överge det nuvarande systemet för lönesamordning, trots att förutsättningarna för lönebildningen i viss mån förändrats. En återgång till en ordning där branschvisa intressen tar överhand är ett klart sämre alternativ. Denna uppfattning delar även Calmfors, men utifrån premissen att missnöjda arbetsmarknadsparter utanför industrin permanent kan strunta i samordningen. Enligt vår uppfattning bör emellertid industrins erfarenheter och internationella exponering även i fortsättningen motivera en särställning i lönebildningen. Det finns inget motsvarande samarbetsavtal som på samma sätt som Industriavtalet är baserat på en samsyn i en rad samhällsekonomiska frågor och som har permanent arbetande opartiska ordförande.

Detta hindrar inte att institutionella förändringar på partsområdet och samhällsekonomiska faktorer kan motivera förändringar av lönesamordningen framöver. Hur än lönenormeringen går till måste den dock genomföras utifrån en

plattform av samhällsekonomiska hänsyn, både vad gäller makronivån och nödvändiga relativlöneförskjutningar på mikronivån. Den lönenorm som etableras måste också accepteras av övriga parter på arbetsmarknaden.

1. Problem men inte kris i avtalssystemet

Frågan om det råder en kris i det svenska avtalssystemet går ännu inte att besvara. Det finns ännu inte fullständig statistik ens från det första avtalsåret 2007. Osäkerheten om hur konjunkturläget kommer att utvecklas är större än på länge efter den internationella kreditkrisen och tvärbromsningen i USA. Vi vet därför inte hur stora återverkningarna för Sverige blir, eller hur effekterna blir för arbetsmarknaden och lönebildningen under 2008 och 2009. Calmfors underlag för antydningen om en potentiell "kris" bygger dels på de negativa reaktioner från främst arbetsgivarsidan som togs upp i debatten, dels på de *prognoser* över det sannolika utfallet som Konjunkturinstitutet (KI) presenterat vid olika tillfällen på senare tid. KI har emellertid tidigare gjort allvarliga missbedömningar av löneökningstakten. Det ser också ut som om man haft en alltför optimistisk bild av konjunkturutvecklingen.

I KI:s lönebildningsrapport i november bedömdes att löneökningarna skulle komma att uppgå till 4,6 procent per år 2007–2009, klart högre än de tidigare treårsavtalen (Konjunkturinstitutet, 2007). Emellertid har KI tolkat avtalen på ett felaktigt sätt vilket troligen innebar att det slutliga avtalsresultatet överskattades. Dessutom har KI reviderat ned tillväxt- och arbetsmarknadsprognoserna därefter. I bedömningarna i januari och mars 2008 justerades därför löneökningstakten ned till 4,4 procent respektive 4,1 procent per år (KI 2008a och KI 2008b).

Konjunkturinstitutet (2007) satte dock knappast någon krisstämpel på den gångna lönerörelsen, trots bedömningen om de starka löneökningarna. I stället ansåg KI att "parterna tagit ungefär samma grad av samhällsekonomiskt ansvar som under de senaste avtalsrörelserna". Till stor del bedömde KI således att det var marknadskrafterna som genererade de höga löneökningarna. Dessutom pekade KI också på ett antal andra problem med avtalsutfallet, t ex minimilönesatsningar som pressar samman lönestrukturen med potentiellt negativa sysselsättningseffekter (Skedinger, 2007). Avtalens allmänna låglöneprofil med jämställdhetspotter kunde också medföra negativa sysselsättningsrisker.

Den allmänna slutsatsen är dock att beteckningen "kris i avtalssystemet" är ett för starkt uttryck för att beskriva den senaste avtalsrörelsen. Förhandlingarna inom industrin skedde relativt friktionsfritt medan läget var besvärligare på andra områden. Däremot finns det anledning att peka på ett antal problem. Industrinormen blev ett golv och via LO-samordningen kom utfallet att bli högre på en rad andra områden. Arbetsgivarnas misslyckade samordning gör att de betraktar avtalsrörelsen som ett misslyckande. Därutöver kommer problem med minskat utrymme för lokal och individuell fördelning av löneutrymmet.

I de följande avsnitten ska vi belysa fem olika argument som förekommit i debatten om förändringar i det nuvarande avtalssystemet.

2. Produktiviteten - tur eller skicklighet?

Ekonomer brukar vanligen söka efter djupare förklaringar än tur eller otur. Produktiviteten är på kort sikt bl a beroende av konjunkturen. Den oväntat snabba produktivitetsutvecklingen inom svensk industri har dock pågått sedan ca 15 år tillbaka. Och den kan vara resultatet av skicklighet snarare än tur. God arbetsledning, god arbetsorganisation och goda arbetsinsatser av de anställda kan vara orsakerna bakom detta.

I det följande jämför vi därför hur tillväxten utvecklats i de svenska industri- och tjänstesektorerna med utvecklingen i de andra nordiska länderna (dvs små, öppna ekonomier) under perioden 1994–2006. På 1980-talet låg Sverige under genomsnittet för OECD-länderna, men en markant förbättring skedde under 1990-talet. Utvecklingen fortsatte också under första hälften av 2000-talet (IER 2008).¹

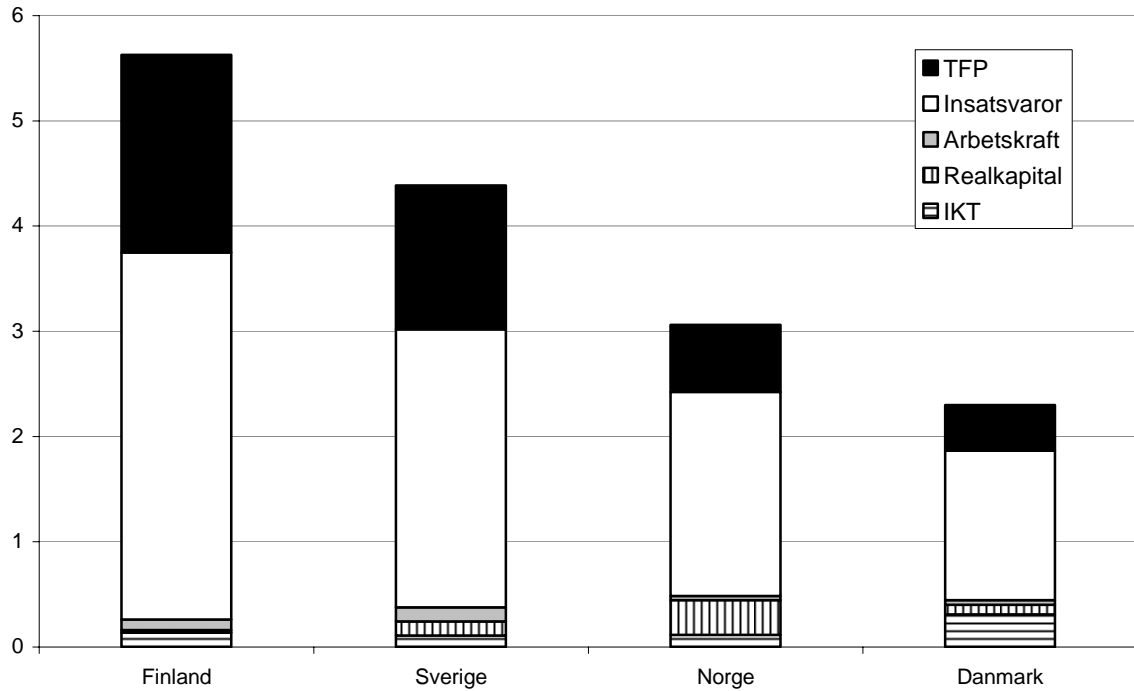
Tillväxten kan delas upp i olika komponenter: totalfaktorproduktivitet (TFP), insatsvaror, sysselsättning, investeringar i realkapital och informations- och kommunikationsteknik (IKT). Särskild uppmärksamhet ägnas den sk totalfaktorproduktiviteten (TFP) som anses fånga upp den produktivitetsoökning som beror på ny kunskap, nya tekniska lösningar och nya sätt att organisera produktionen. Utvecklingen av TFP kan ses som en indikation på hur väl det svenska näringslivet tar till sig nya kunskaper och i vilken utsträckning en specialisering mot mer kunskapsintensiv produktion äger rum.

Som framgår av figur 1 och figur 2 finns betydande skillnader avseende tillväxtens nivå och sammansättningen mellan varu- och tjänsteproducerande sektorer. För Sveriges del kan noteras att tillväxten har varit betydligt högre i industrin jämfört med tjänstesektorerna, både i absoluta tal och i förhållande till de andra nordiska länderna. Industritillväxten i Finland och Sverige överstiger väsentligt de två övriga ländernas. Också i tjänstesektorerna visar Finland upp en stark tillväxt, medan Sverige haft den svagaste utvecklingen. Tillväxten i svensk tillverkningsindustri förklaras främst av hög totalfaktorproduktivitet och ett större inslag av insatsvaror (specialiseringsvinster) jämfört med övriga nordiska länder. Bidraget från dessa faktorer är däremot klart svagare inom tjänstesektorerna. Tillväxteffekten av ökad sysselsättning är lägst i Sverige.

Två slutsatser som kan dras av detta är dels att totalfaktorproduktiviteten har ökat snabbare i tillverkningsindustrin än i tjänstenäringarna, dels att produktivitetsutvecklingen i svensk industri har varit snabbare än i norsk och dansk och nästan i nivå med finsk industri.

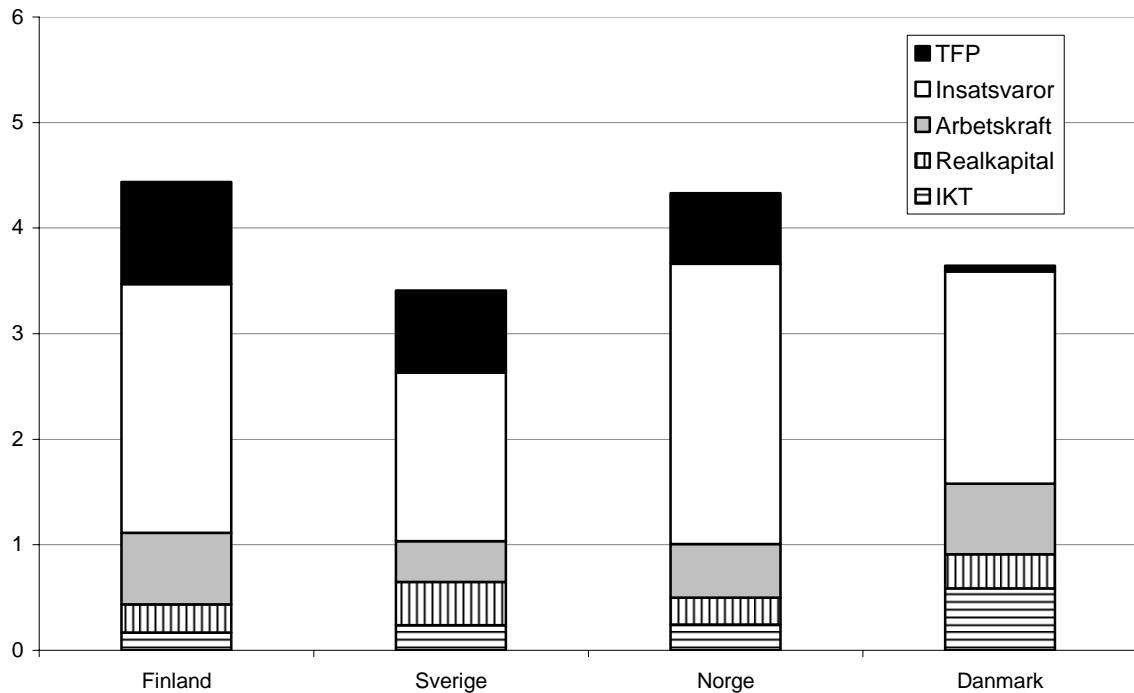
¹ Under senaste året har produktiviteten vikt neråt och någon rättvisande jämförelse mellan utvecklingen på 2000-talet och de tidigare decennierna låter sig inte göras i nuläget. Produktivitetsutvecklingen i Sverige har förbättrats markant under första hälften av 2000-talet jämfört med både 1980- och 1990-talen (IER, 2008).

Figur 1 Tillverkningsindustrins tillväxt i de nordiska länderna, 1994–2005, genomsnittlig årlig procentuell förändring

Källa: Hagén och Skyttesvall (2008)

Figur 2 Tjänstesektorernas tillväxt i de nordiska länderna, 1994–2005, genomsnittlig årlig procentuell förändring

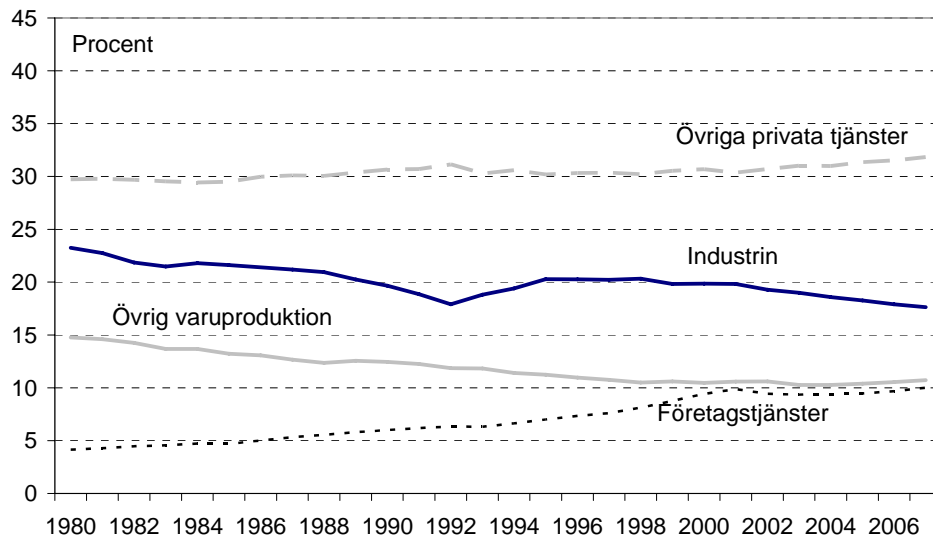
Källa: Hagén och Skyttesvall (2008)

3. Industrins roll i svensk ekonomi – storleken relativt intakt

Calmfors argumenterar för att storleken ökar legitimiteten för att bli normsättare. Storleksargumentet illustreras med ett diagram över andelen sysselsatta i varuproduktion respektive privat tjänsteproduktion. Där kan man se att sysselsättningen i varuproduktion, dvs agrara näringar, industri, el- och vattenverk samt byggsektor, sjunker från 40 procent 1970 till drygt 20 procent 2005, medan privata tjänster visar på en klart stigande tendens från drygt 25 1970 till drygt 35 procent 2005. Calmfors har emellertid utgått från OECD-statistik² i stället för svenska data från SCB. Detta modifierar bilden något men intrycket av en stadigt krympande varusektor och stigande tjänstesektor verifieras även med en mera fullständig och uppdaterad statistik.

Denna bild av det ”postindustriella” samhället behöver dock nyanseras högst betydligt. Det är, åtminstone i avtalssammanhang, missvisande att använda begrepp som ”tjänstesektorn” som en homogen och sammanhållen del av ekonomin. Strukturen bland arbetsmarknadens parter följer inte SNI-koderna, särskilt inte i den privata tjänstesektorn.³ I stället kan bilden beskrivas så som i figur 3. Där framgår att industrins sysselsättningsandel sjunker relativt måttligt från 23 procent 1980 till 18 procent 2007. Den stora sysselsättningsminskningen har skett i övrig varuproduktion, inte inom tillverkningsindustrin.

Figur 3 Sysselsättningen i olika sektorer som andel av total sysselsättning, 1980–2007, procent

Källa: SCB

Anm: Industrin avser gruv- och tillverkningsindustri. Övriga privata tjänster avser handel, hotell och restaurang, transport, finans, fastighetsförvaltning samt samhälleliga och privata tjänster.

² Enlig källuppgifterna i artikeln ingår t ex inte den mycket expansiva delsektorn företagstjänster i OECD-statistiken.

³ Som visas i IER (2008) är 20 procent av företagen som berörs av Industriavtalet tjänsteföretag. Sysselsättningen i dessa företag är 13 procent av den totala inom Industriavtalets ram.

Bland tjänstenäringarna är det framför allt företagstjänsterna som har ökat sin sysselsättningsandel. År 1980 svarade företagstjänsterna för 4 procent av BNP och idag är andelen 11 procent av BNP. Till en betydande del används dessa företagstjänster av industrin och tidigare har de också till viss del producerats inom industriföretagen. Genom *outsourcing* har de dock i allt högre grad lagts ut till företag som är renodlade tjänsteföretag.

Förutom företagstjänster är det delbranschen ”Samhälleliga och personliga tjänster” inom ”Övriga privata tjänster” som har noterat stigande sysselsättningsandel. Även hotell- och restaurangbranschen har ökat sin andel av sysselsättningen i viss mån under senare år. Däremot är sysselsättningsandelarna sjunkande för handeln där andelen minskat från 15 procent till 13 procent av den totala sysselsättningen. Detta antyder en accelererande produktivitetstillväxt. Även inom transportsektorn har sysselsättningens andel minskat från knappt 8 procent i början av 1990-talet till 6 procent.

Slutsatsen blir att det inte har skett några större förskjutningar mellan tillverkningsindustrins och de traditionella tjänstenäringarnas sysselsättningsandelar sedan början av 1980-talet. Globaliseringen har medverkat till ökad andel utrikeshandel och den konkurrensutsatta industrin har i stort sett behållit sin roll i ekonomin.

4. Sysselsättningens känslighet för arbetskostnaderna

Calmfors argumenterar för att de mest arbetskostnads känsliga branscherna bör vara lönenormerande. Det är därför av intresse att se om det finns skillnader mellan branscher i denna känslighet.

Ibland baseras bedömningar av hur känslig sysselsättningen i olika branscher är för förändringar av arbetskostnader på arbetskostnadernas andel av förädlingsvärdet i de olika branscherna. Den första raden i tabell 1 anger hur höga dessa andelar var 2005. Arbetskostnadernas andel av det totala förädlingsvärdet inom tillverkningsindustrin⁴ var 64 procent. Tjänstebranscher som handel samt hotell och restaurang hade andelar på 71 respektive 77 procent. Inom företagstjänster var andelen 67 procent. Men det fanns även tjänstebranscher med andelar lägre än den inom industrin. Inom transport var andelen 60 procent.

Det är näraliggande att tro att sysselsättningen i branscher med en hög arbetskostnadsandel är känsligare för förändringar av arbetskostnaderna än branscher med en lägre andel. Men detta kan vara ett felslut. Utöver arbetskostnadsandelen är också produktionstekniken av avgörande betydelse. Frågan är hur stora möjligheter det finns inom branschen att ersätta arbetskraft med andra produktionsfaktorer. Ju större dessa möjligheter är desto känsligare kommer sysselsättningen att vara.

⁴ Med ”industrin” tidigare i artikeln avses gruvor och mineralbrott samt tillverkningsindustri.

Tabell 1 Arbetskostnadernas andel av förädlingsvärdet, 2005 och sysselsättningens bestämningsfaktorer, 1997:1–2007:3

		tillverknings- industri	handel	hotell och restaurang	transport	företags- tjänster
a	arbetskostnadsandel av förädlingsvärdet 2005	0,64	0,71	0,77	0,60	0,67
b	real arbetskostnad	-0,64	-0,60	-0,14	-1,06	-1,78
c	produktionsvolym	0,40	0,14	0,49	0,87	1,15
(1-a)-b	arbetskostnadskänslighet, konstant produktion	-0,23	-0,17		-0,43	-0,58

Källor: Egna beräkningar bortsett från a. som har hämtats från SCB:s Nationalräkenskaper.

Vi har därför genomfört statistiska beräkningar där sysselsättningens förändring jämfört med samma kvartal föregående år har relaterats till förändringarna av de reala arbetskostnaderna under de föregående fyra kvartalen. På motsvarande sätt har förändringarna av produktionsvolymen under de föregående fyra kvartalen också ingått.⁵ För varje bransch har vi 39 observationer under tidsperioden första kvartalet 1998 – tredje kvartalet 2007. Givetvis skulle man kunna tänka sig att även andra faktorer påverkar sysselsättningen. Vi har dock valt att göra som vanligen görs i litteraturen och relatera sysselsättningen till arbetskostnader, produktpriser och produktionsvolym.

Vi vill kringgärda dessa beräkningar med en rad reservationer. Antalet observationer är lågt. I vissa fall är inte variationen i data tillräckligt stor för att ge tillräckligt hög precision i skattningarna. Resultaten måste tolkas med försiktighet, samtidigt som det finns intressanta slutsatser att dra.

Andra och tredje raden i tabell 1 redovisar skattningarna. Skattningar som är signifikant skilda från noll anges i fet stil. Resultaten i tabellen kan tolkas på följande sätt. Om de reala arbetskraftskostnaderna inom tillverkningsindustrin ökar med 1 procent kommer sysselsättningen på 1 à 2 års sikt att minska med 0,64 procent. Visserligen kommer användningen av andra produktionsfaktorer som exempelvis kapital att öka, men totalt sett kommer även produktionen att minska.

Sysselsättningen inom handeln är ungefär lika känslig för förändringar av reala arbetskraftskostnader som industrin. Transport och företagstjänster uppvisar högre känslighet. Skattningen för hotell och restaurang är mycket oprecisa.

⁵ De exakta beräkningarna finns redovisade i ett separat PM som intresserade är välkomna att ta del av på begäran.

Visserligen ligger handelns och tillverkningsindustrins skattningar lägre än de för transport och företagstjänster men det visar sig att det inte går att säga att sysselsättningens känslighet för arbetskostnaderna skiljer sig åt mellan branscherna eftersom skattningarnas konfidensintervall överlappar varandra.

Det står relativt klart att arbetskraftsandelarna är förhållandevis dåliga mått på sysselsättningens arbetskostnadskänslighet. Exempelvis visar våra skattningar att sysselsättningen i transport är känsligare för arbetskostnader än sysselsättningen inom tillverkningsindustrin. Samtidigt ligger arbetskostnadsandelen inom transport lägre än den inom tillverkningsindustrin.

Det är också intressant att veta hur en ökning av arbetskostnaderna påverkar sysselsättningen vid oförändrad produktion. Detta säger något om de rena möjligheterna att växla mellan arbetskraft och övriga produktionsfaktorer. Med hjälp av information om hur arbetskostnaderna påverkar sysselsättning och arbetskraftskostnadernas andel av de totala kostnaderna kan arbetskostnadskänsligheten vid konstant produktion beräknas.⁶

Inom tillverkningsindustrin är arbetskostnadskänsligheten vid konstant produktion -0,23. Detta innebär att om arbetskostnaderna ökar med 1 procent kommer sysselsättningen, om produktionsvolymen är oförändrad, att minska med 0,23 procent. Inom handeln är motsvarande känslighet av samma storleksordning.

Arbetskostnadskänsligheten vid oförändrad produktion är betydligt större inom transport och företagstjänster. Detta innebär, med andra ord, att växlingen från arbete till andra produktionsfaktorer är större i dessa branscher än inom tillverkningsindustrin och handeln.

Vilka slutsatser kan dras av dessa statistiska beräkningar? Vi kan inte i våra beräkningar finna att sysselsättningen inom industrin generellt sett är mindre känslig för arbetskostnadsförändringar än sysselsättningen inom tjänstebranscherna. Vi kan inte utesluta att det kan finnas en sådan skillnad, men då återstår det att visa att så är fallet.

5. Industrin i särklass mest konkurrensutsatt – och starkt beroende av industrinära tjänster

Calmfors tonar ner betydelsen av internationell konkurrens för lönenormering med att hänvisa till att vi har en rörlig växelkursregim. Vi menar att det inte går att göra detta. Strukturomvandlingen inom det svenska näringslivet är till betydande del en effekt av globaliseringen, som har medfört en allt intensivare konkurrens, inte bara för industriföretag utan också för en rad tjänsteföretag. Tjänsteexporten har vuxit mycket snabbt sedan mitten av 1990-talet, eller med nära 9 procent per år i volymtermer.⁷ Varuexporten har dock också vuxit relativt kraftigt, 6,5 procent per år 1995–2006, och svarar därför fortfarande för ungefär tre fjärdedelar av den totala exporten. Genom att

⁶ Se kapitel 2 i Hamermesh (1993).

⁷ En betydande del av tjänstexporten är utländska medborgares konsumtion via turistbesök eller gränshandel.

Sverige tillhör de länder där utrikeshandeln har ökat allra mest, har export- och importandelarna i ekonomin stigit till oanade höjder. Den totala exporten är nu drygt 50 procent av BNP, medan importandelen har stigit till drygt 40 procent av BNP. Det är detta som till stor del ligger bakom det faktum att industrin i stort sett behållit sin produktionsandel på cirka 20 procent av BNP.

Tabell 2 Export och import i relation till förädlingsvärde och total användning, 2005, procent

	export i relation till		import i relation till		export + import i relation till
	bruttoproduktionsvärde	användning	bruttoproduktionsvärde	användning	användning
jordbruk mm	15	11	38	28	39
Industri	56	39	49	35	74
företagstjänster	27	18	24	16	33
övriga privata tjänster	13	13	10	11	24
Näringslivet	30	25	26	22	46

Källa: SCB, nationalräkenskaperna.

Anm: Export- och importandelarna har stigit ytterligare till 52 respektive 45 procent av BNP 2007.

Som framgår av tabell 2 är industrin i särklass mest beroende av utrikeshandel. Sett i relation till bruttoproduktionsvärdet är industriexporten nära 60 procent, medan importen utgör knappt 50 procent. Utrikeshandeln kan också relateras till den totala användningen, dvs summa insatsvaror och slutlig användning.

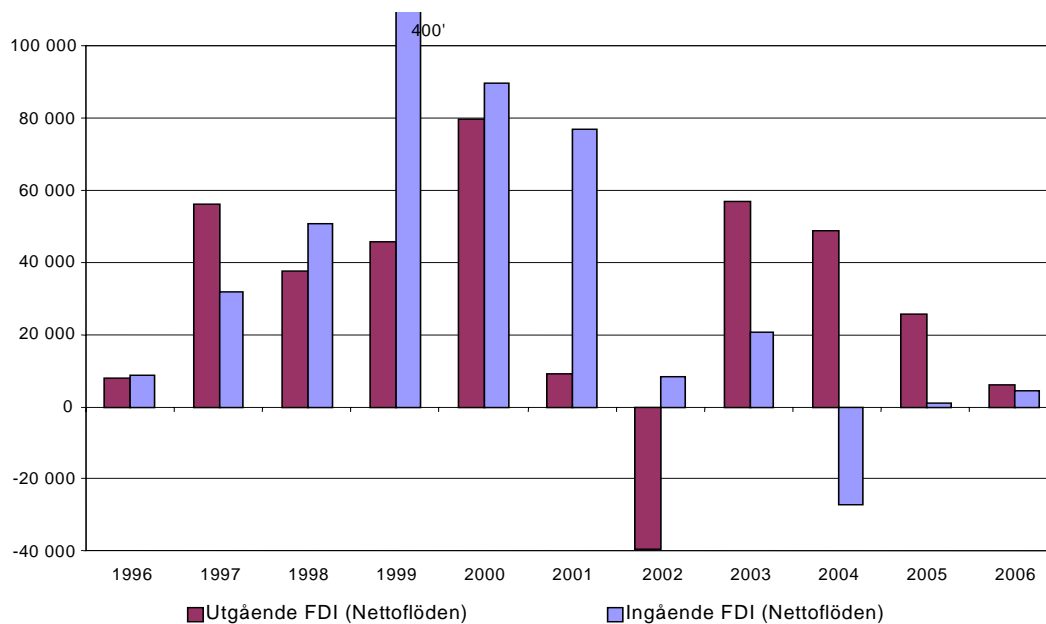
I IER (2008) redovisar vi detaljerade uppgifter av utrikeshandelsberoendet i en rad industri- och tjänstebranscher. De mest exportberoende industribranscherna är skogsindustri, teleproduktindustri, kemisk industri inkl läkemedel, järn- och stålindustri samt verkstadsindustrins olika delbranscher. På tjänsteområden är det företagstjänster som är relativt sett mer handelsberoende men ändå i klart lägre grad än industrin. Även handel, transporter och finansiella tjänster är relativt exportberoende medan övriga tjänstebranscher har låg eller närmast obefintlig utrikeshandel.

Utlandsinvesteringar är en annan indikator på internationaliseringsgrad. För tjänster, som ofta är lokalt bundna och inte kan handlas på samma sätt som varor, ger utlandsinvesteringar en kompletterande bild av internationaliseringen. I figur 4 och figur 5 visas in- och utgående direktinvesteringar för tillverkningsindustri och tjänstenärings under en tioårsperiod. Som framgår är nivån på utlandsinvesteringarna i tjänstesektorerna allt oftare i paritet med tillverkningsindustrin, eller till och med högre, särskilt under senare år. Utlandsinvesteringarna är koncentrerade till finans- och försäkringsbranscherna. På sikt kan den tilltagande internationella konkurrensen förväntas leda till effektivisering och högre produktivitet inom tjänstesektorerna.

Historiskt har industrin varit ledande när det gäller utlandsproduktion, därefter har FoU-verksamheten följt och allra senast har tjänstesektorernas utlandsinvesteringar ökat. Karaktären och de samhällsekonomiska effekterna av utlandsinvesteringar kan dock skilja sig radikalt mellan sektorerna. En utlandsinvestering inom industrin kan innebära att verksamheten faktiskt flyttar från ett land till ett annat. Därmed flyttar också marknaden för delar av tjänstesektorerna vilka i sin tur kan bli tvungna att flytta ut avancerade delar som bygger på täta kundkontakter. En sådan utveckling riskerar att skada den dynamik som återfinns i relationen mellan krävande kunder (ofta industri) och avancerade leverantörer (t ex finans-, konsult- och marknadsföringstjänster).

Slutsatsen är att i en tid där internationaliseringen tilltar och underlättas genom tekniska framsteg, nationella och internationella avregleringar samt (sannolikt) ytterligare handelsliberaliseringar, ökar utmaningen nationellt och regionalt att behålla dessa företag. De branscher som är mest utsatta för internationell konkurrens och är mest lättörliga bör vara ledande för att hålla företagens kostnader på internationellt konkurrenskraftiga nivåer. En utlokalisering inom en bransch kan ju också påverka lokaliseringsbeslut hos företag i andra branscher oavsett om det handlar om industri eller tjänster.

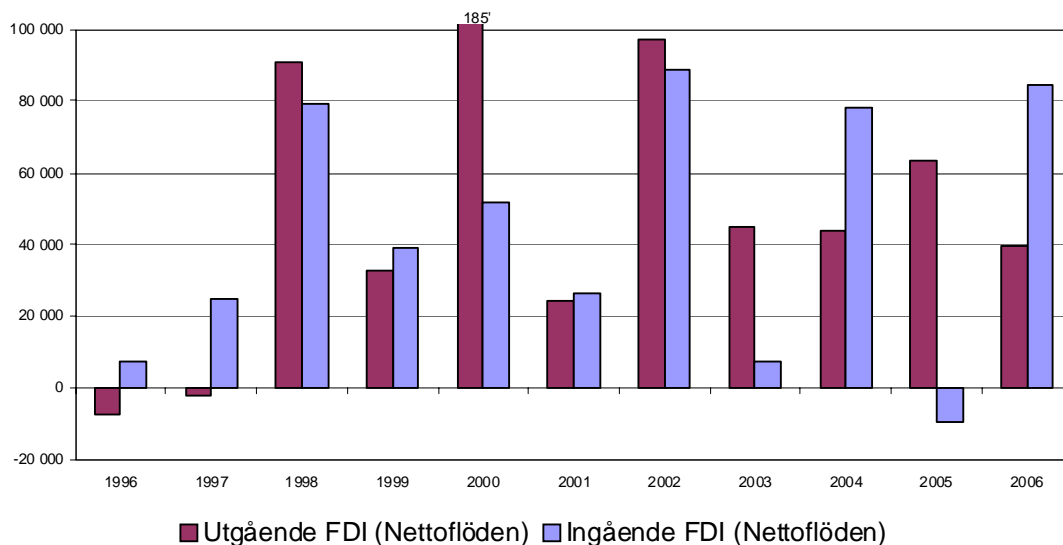
Figur 4 Tillverkningsindustrins nettoflöden av direktinvesteringar till och från Sverige, 1996–2006, milj SEK, löpande priser

* Uppskattade värden för 2006. Exklusive byggindustri.

Källor. Riksbanken, SCB, Konjunkturinstitutet

Figur 5 Tjänstesektorns nettoflöden av direktinvesteringar till och från Sverige 1996–2006, milj SEK, löpande priser

* Uppskattade värden för 2006.

Källor. Riksbanken, SCB, Konjunkturinstitutet

6. Rörlig växelkurs i praktiken

Sedan snart 15 år styrs penningpolitiken av inflationsmål och rörlig växelkurs. Övergången från fast till rörlig växelkurs har principiellt förändrat villkoren för lönebildningen. Vid fast växelkurs fanns en tydlig koppling till löneutvecklingen i omvärlden. Skillnader i nominella löneökningar måste återspegla skillnader i produktivtetsutveckling om inte konkurrenskraften skulle undermineras. Den konkurrensutsatta sektorns, främst industrins, kostnadsläge utgjorde därför den centrala restriktionen för lönebetalningsförmågan i ekonomin. Avsaknaden av tillräckliga lönepressande mekanismer för den inhemska ekonomin ställde stora krav på samordning av lönebildningen och på accepterandet av industrin som lönenormerande sektor. Finanspolitiken bar också det stabiliseringspolitiska ansvaret för att hindra överhettning och pris- och löneexcesser, eftersom penningpolitiken var uppbounden av försvaret av valutan.

Med rörlig växelkurs och inflationsmål finns en direkt restriktion för lönebetalningsförmågan också i inhemska sektorer. Räntan kan höjas så fort det står klart att för höga löneökningar kommer att leda till prisövervärtrning och därmed för hög inflation. Jämfört ett system med fast växelkurs innebär detta två viktiga skillnader:

- Räntepolitiken utgör det huvudsakliga stabiliseringspolitiska verktyget om pris- och löneökningarna blir för höga.
- Lönebildningen i hela näringslivet är utsatt för direkt stabiliseringspolitisk ”övervakning” genom inflationsmålet.

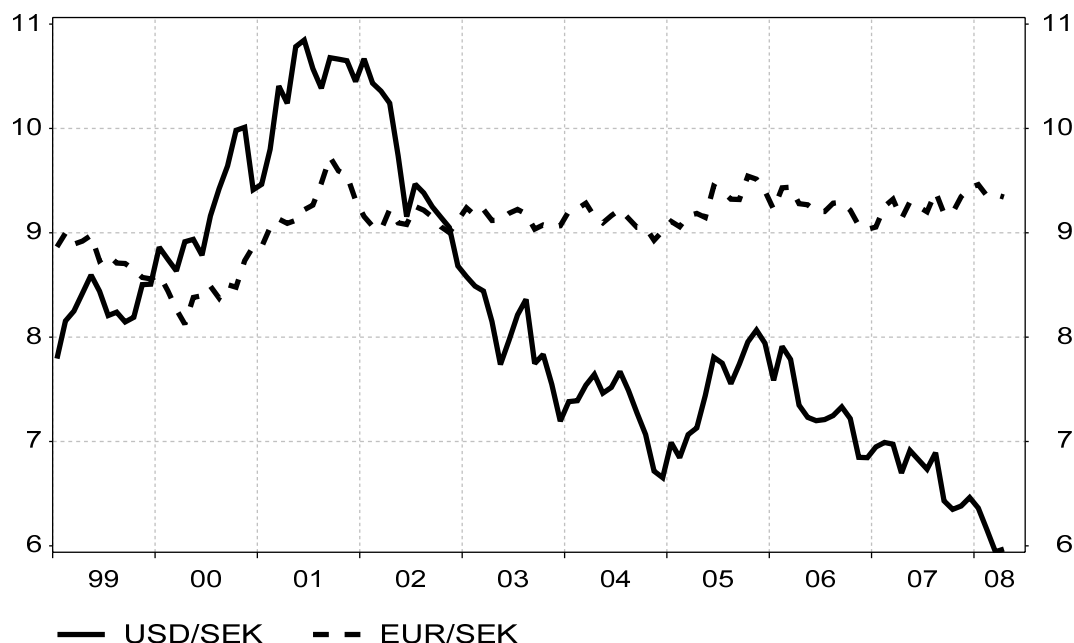
I teorin har således Calmfors rätt i att det knappast finns några tunga skäl som talar för att industrin ska ha en särställning i lönebildningen. I praktiken finns det dock skäl att tro att även ett system med rörlig växelkurs och inflationsmål fungerar bäst med ett tydligt ankare i den utlandskonkurrerande sektorn. Orsakerna bakom beror på att såväl växelkursreaktioner som inflationsstyrning är nyckfulla och mer komplicerat än i praktiken än i teorin. Om den konkurrensutsatta sektorn kommer i otakt med omvärlden kan därför de samhällsekonomiska kostnaderna bli stora också med rörlig växelkurs. Att den konkurrensutsatta sektorn går någorlunda i takt med omvärlden förblir därigenom centralt.

En viktig fråga är vad som egentligen driver växelkursförändringar på kort och medellång sikt och hur det påverkar olika aktörer i ekonomin. På senare år har skillnader i räntenivåer varit den kanske viktigaste drivkraften till växelkursrörelser. Finansiella placerares jakt på högre nominell avkastning leder till valutainflöden till länder med högre räntenivåer. I en värld där de flesta centralbanker har en relativt stark trovärdighet i inflationsbekämpningen ses inte ränteskillnaderna som uttryck för egentliga skillnader i framtida inflationsutveckling. Därigenom uppfattas inte heller ränteskillnaderna som en avspeglning av den deprecieringsrisk som ränteparitetsteoremet föreskriver. Under det senaste decenniet finns åtskilliga exempel på hur en högre räntenivå kombinerats med apprecierande valuta under ganska långa tidsperioder. En inhemskt genererad pris- och löneinflation som leder till höjda räntor kan därigenom leda till en starkare valuta under en relativt lång tid. Exportföretagen utsätts därmed för dubbla påfrestningar i form av högre kostnader och en apprecierande valuta när lönebildningen kommer i otakt med omvärlden. Exportindustrin kan komma att känna av dessa stora påfrestningar också i de fall då löneökningarna initialt härrör från andra sektorer, till exempel från områden där prisövervärtrning är lättare på grund av svagare konkurrens. Omvända processer som förbättrar exportindustrin kostnadsläge i överdriven omfattning kan också förekomma. En mekanism kan vara att varaktigt högre produktivitet än i omvärlden pressar ned inflationen. Detta leder i sin tur till lägre ränta och därmed ofta till perioder med tendenser till valutaförsvagning.

Några egenskaper i kronans utveckling på den internationella valutamarknaden bör också noteras. Trots att Sverige, i linje med beslutet i 2003 års folkomröstning, står utanför det europeiska valutasamarbetet har den reella följsamheten mot euron ökat. De senaste 5-6 åren har kursen med små variationer legat runt 9,20.⁸ Det innebär å andra sidan att svängningarna gentemot andra världsvalutor blivit större. För många företag blir svängningarna i valutakurser mot t ex den amerikanska dollarn kännbara. Detta får också betydelse relationen till den allt viktigare kinesiska valutan eftersom denna är knuten till dollarn. De kinesiska myndigheterna har de senaste 2-3 åren accepterat en gradvis och långsam uppskrivning av valutan gentemot dollarn. Under denna period har dock dollarns försvagning gentemot euron och kronan varit så stor att dessa valutor paradoxalt nog förstärkts mot den kinesiska, trots de gigantiska överskotten i den kinesiska utrikeshandeln. Kronan tycks också regelmässigt försvagas i orostider så som vi sett de senaste månaderna. Trots en stark underliggande ekonomi med låg inflation och överskott i budget och bytesbalans har inte detta mönster brutits.

⁸ I den mån det förekommit variationer har de oftast varit relaterade till perioder med förändringar av räntor eller ränteförväntningar, t ex i slutet av 2005 eller i början av 2007.

Figur 6 Svenska kronans kurs mot euro och dollar, 1999–2008

Källa. Reuters EcoWin

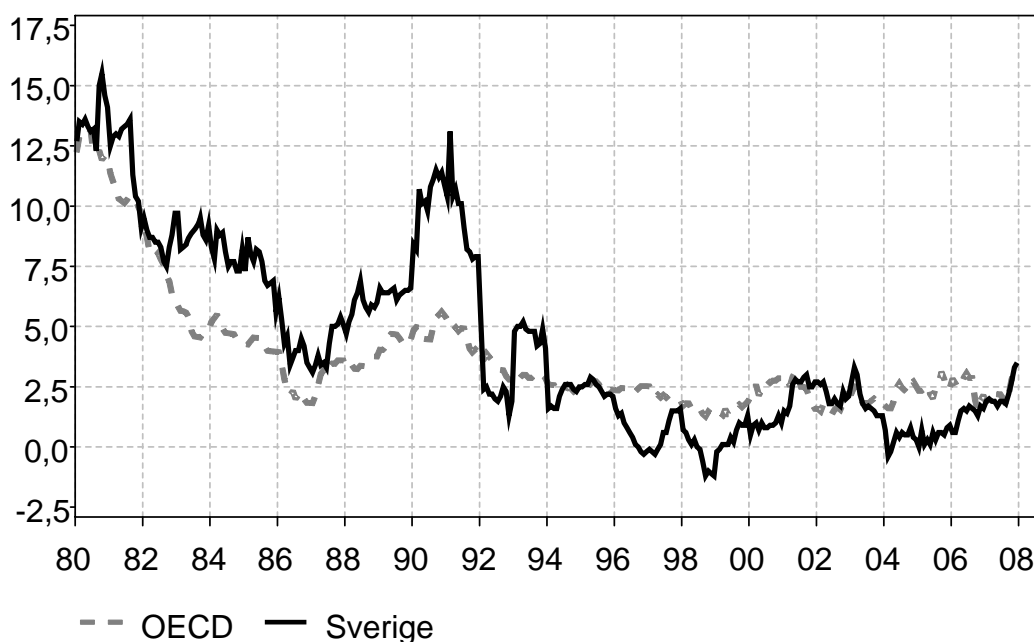
Sammanfattningsvis kan man slå fast att valutan påverkas av faktorer som inte har direkt koppling till skillnader i inflationsnivå. Det innebär i sin tur att avvikelser från växelkursens reala jämvikt kan bestå under ganska lång tid. Detta komplicerar möjligheterna för centralbanker att snabbt agera och korrigera de problem som kan uppstå inom lönebildningens område.

Inflationsprocessen tycks också vara svårare att styra och kontrollera än vad mer principiella och teoretiska resonemang om stabiliseringspolitiska styrsystem kan ge intryck av. Internationella trender utanför den nationella centralbankens kontroll spelar troligen en viktig roll. Sedan ett drygt decennium tycks t ex globaliseringens krafter bidra till en lägre inflation i OECD-området genom import av billiga varor från länder med snabb tillväxt i produktion och produktivitet, se t ex BIS (2006) och Pain m fl (2006). Den långsiktiga nedväxlingen av inflationsförväntningar, en konsekvens av ökad trovärdighet för centralbankernas inflationsbekämpning, har också i hög grad varit ett internationellt fenomen.

Ett uttryck för dessa internationella krafters betydelse är att skillnader i inflationen mellan olika OECD-länder varit liten det senaste decenniet trots att det förekommit betydande skillnader i resursutnyttjande och konjunkturläge. Växelkursens påverkan på inflationen har troligen också försvagats det senaste decenniet. En nationell centralbanks möjligheter att föra tillbaka inflationen på rätt spår vid olika former av störningar överskattas därför ofta, speciellt för ett litet land. Om den utlandskonkurrerande exportsektorns löneökningar kommer i otakt med omvärlden uppstår således stora problem också vid rörlig växelkurs.

Under det senaste halvåret har den internationella finanskrisen gradvis breddats. Det som började med amerikansk bolånekris tycks nu sprida sig till en generell kreditkris. Förluster i bl a banksektorn kommer att leda till stramare kreditvillkor för företag och hushåll, vilket i slutändan hämmar hushållens konsumtion och företagens investeringar. I många länder ställs centralbankerna inför ett dilemma, eftersom inflationen har stigit kraftigt och konjunktunedgången blir allt tydligare. Hittills har den svenska ekonomin hållit uppe farten i ganska hög utsträckning, men erfarenheten visar att svensk BNP-tillväxt uppvisar en historiskt stark samvariation med den amerikanska. Detta återspeglar förmodligen den svenska ekonomins globala exponering och framför allt exportindustrins internationella beroende. Europeiska länder med en annorlunda näringsstruktur tycks ibland kunna klara sig bättre vid internationella lågkonjunkturer. Detta gäller t ex grannländer som Danmark och Norge.

Figur 7 Inflationstakt (KPI) i Sverige och OECD, 1980–2007, årlig procentuell förändring

Källor. OECD, SCB

Anm. OECD exklusive vissa höginflationsländer som Mexiko, Turkiet m fl.

Det är därför sannolikt att Riksbanken framöver kommer att ställas inför en kombination av bestående relativt hög inflation och tydliga tecken på konjunkturavmattning. I många avseenden utgör detta ett omvänt förhållande till de förutsättningar som rådde för ett år sedan. Då stod man inför en situation med mycket låg inflation och samtidigt en stark tillväxt och snabb sysselsättningstillväxt. Riksbanken valde då att betona den gynnsamma inflationssituationen. I efterhand framstår det nog som Riksbanken därigenom gjorde en felbedömning. Så långt in i en högkonjunktur var riskerna för inhemska stigande kostnadstryck ganska uppenbara, inte

minst mot bakgrund av traditionella cykliska mönster i produktiviteten. I nuläget riskerar Riksbanken återigen att fokusera på ”gårdagens” problem om man låter inflationsriskerna dominera analysen.

Slutsatsen är att de avvägningar som Riksbanken ställs inför har inga enkla svar och lösningar. Däremot accentuerar situationen den komplexa miljö som penningpolitiken ska föras i. Möjligheterna att fokusera på inhemska förändringar i den inhemska kostnadsbildningen är ofta begränsade. Politiken riskerar också att bli alltför procyklisk om Riksbanken i efterhand måste agera för att korrigera kostnadsimpulser vars ursprung ligger en bit tillbaka i tiden. Det understryker vikten av att den konkurrensutsatta sektorn går någorlunda i takt med omvärlden.

7. Slutsatser – “If it ain’t broken, don’t fix it!”

Det behövs samordning och normer i lönebildningen. Om detta är de flesta eniga. Frågan är hur normerna ska sättas och av vem.

I nuläget talar flera skäl för att förutsättningarna i lönebildningen i viss mån förändrats. Samtidigt innebär en stor omläggning av det senaste decenniets avtalssystem betydande risker. Trots vissa brister har det generellt fungerat bra och bidragit till en stabil samhällsekonomisk utveckling. Vår analys pekar på tendenser till att överdriva frihetsgraderna i den ekonomiska politiken. Den svenska ekonomin är starkt integrerad i vår omvärld, såväl i ett europeiskt som i ett globalt perspektiv. Detta sätter tydliga gränser i detta avseende även med rörlig växelkursen och nationell penningpolitik.

Globaliseringen ställer nya krav som inte alltid fångas upp i traditionella mått för konkurrenskraften. Om dessa ignoreras i lönebildningen blir konsekvenserna troligen större för industrin än för övriga delar av ekonomin. Det är uppenbart att det i första hand är industrin som kommer att påverkas negativt om Sverige skulle avvika på ett ogynnsamt sätt när det gäller att uppfylla globala avkastningskrav. Industrin är i särklass mest exportberoende och internationellt konkurrensutsatt. Industrins känslighet för arbetskostnadsförändringar är också förhållandevis stor.

Att lönebildningen i olika avseenden fungerar sämst vid ”halvcentraliserade” förhandlingar illustreras på ett pedagogiskt sätt i den s k Calmfors-Driffill-kurvan.⁹ Såväl decentraliserad lönebildning på företags- och individnivå som system med centrala riktmärken grundat på samhällsekonomiska överväganden fungerar erfarenhetsmässigt bättre. Även om det kan finnas skäl till förändringar i relativa löner, är en återgång till en ordning där branschvisa intressen tar överhand följaktligen inte att rekommendera. Industrins erfarenheter och internationella exponering borde även fortsättningsvis kunna motivera en särställning i lönebildningen. Fortfarande finns stora brister i konkurrensen i många delar av den inhemska ekonomin. Detta bidrar till att såväl sektorer inom privat som offentlig sektor har behov av gemensamt normerande ram för lönebildningen.

⁹ Se t ex Calmfors och Driffill (1988).

REFERENSER

Bank for International Settlements (2006), *76th Annual Report*, BIS, Basel.

Calmfors, L och J Driffill (1988), "Bargaining structure, corporatism and macroeconomic performance", *Economic Policy*, vol 6, s 13-61.

Calmfors, L (2008), "Kris i det svenska avtalssystemet", *Ekonomisk Debatt*, årg 36, nr 1, s 6-19.

Hagén, H-O och T Skyttesvall (2008), *Growth in the Nordic business sector*, TemaNord 2008:503, Nordic Council of Ministers, Copenhagen.

Hamermesh, D (1993), *Labor Demand*, Princeton University Press, Princeton NJ.

Industrins Ekonomiska Råd (2008), *Ekonomi i omvandling*, februari 2008.

Konjunkturinstitutet (2007), *Lönebildningsrapporten 2007*, november 2007.

Konjunkturinstitutet (2008a), *Konjunkturläget*, januari 2008.

Konjunkturinstitutet (2008b), *Konjunkturläget*, mars 2008.

Pain, N, I Koske och M Sollie (2006), "Globalization and inflation in the OECD countries", Economics Department Working Paper No. 524, OECD, Paris.

Skedinger, P (2007), "The design and effects of collectively agreed minimum wages. Evidence from Sweden", IFN Working Paper No. 700, IFN, Stockholm.